

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ
ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу, SoO2-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Марковська Світлана Василівна

Науковий керівник: **Гевчук Н.С.**,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший викладач кафедри спеціальної
та інклюзивної освіти

Рецензент: **Мельник Ж.В.**,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	8
1.1. Сутність технології соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.....	8
1.2. Аналіз нормативно-правової бази з питань соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами в Україні.....	17
1.3. Характеристика діяльності соціальних інституцій, які здійснюють соціальний супровід батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.....	24
РОЗДІЛ 2. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	30
2.1. Співпраця інклюзивно-ресурсних центрів з батьками, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.....	30
2.2. Особливості соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, фахівцями соціально-психологічної служби закладу загальної середньої освіти.....	43
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ.....	55
3.1. Обґрунтування програми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.....	55
3.2. Реалізація програми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.....	61
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

У наш час важливою соціальною проблемою є зростання народжуваності дітей з особливими потребами. Сім'я дитини з особливими потребами є об'єктом соціальної роботи, спеціальної та інклюзивної освіти, психології, соціальної педагогіки, оскільки саме родина залишається основним стабілізуючим чинником соціальної адаптації дитини. Так, за статистичними даними державної служби статистики, якщо у 2004 р. дітей з інвалідністю у закладах дошкільної освіти налічувалось 4489 осіб, то в 2019 р. таких дітей вже було 9157; у закладах загальної середньої освіти: у 2008 р. – 60111 осіб, в 2019 р. – 74452 осіб (Соціальний захист населення України у 2019 році).

Останнім часом науковців приділяють все більше уваги проблемі необхідності активного дослідження потреб сімей, які виховують особливих дітей. Фахівців (психологів, соціологів, педагогів, філософів, спеціалістів у сфері державного управління, законотворців тощо) цікавлять питання не лише проблеми формування у дітей нових умінь та навичок, вони досліджують сім'ю як головний стабілізуючий чинник успішної адаптації та подальшого розвитку дитини як особистісного так і соціального [19].

Саме з родини дитина бере уявлення про моральні та загальнолюдські цінності, етичні норми поведінки та взаємовідносин, прийнятні у суспільстві. Діти повторюють поведінку свої батьків, інших членів сім'ї, орієнтуються на їхні соціальні та моральні установки. Отже, психологічна зрілість/незрілість батьків, приклади поведінки(позитивні/негативні), навички соціального спілкування зазвичай мають вагоме значення в розвитку дитини.

Разом з тим, сім'ї, в яких є діти, що мають психофізичні відхилення (саме ці діти дуже часто мають особливі освітні потреби), живуть під тягарем великої кількості проблем, а статистика свідчить, що часто батьки не можуть «прийняти» діагноз дитини та адекватно та виважено реагувати на проблеми, що постійно виникають.

Така ситуація є психотравмуючою та здійснює негативний вплив на емоційний клімат у родині, тому вкрай важливим є формування у батьків

стресостійкості до зовнішніх та внутрішніх чинників, що можуть призвести до руйнації родини. Отже, є потреба у допомозі такій сім'ї фахівцями різних галузей та рівнів. Така підтримка допомагатиме батькам у вихованні їхніх особливих дітей, сприятиме соціальній адаптації та інтеграції у суспільство. Мова йде саме про соціальну підтримку таких сімей, що полягає у вирішенні багатьох проблем, пов'язаних з допомогою дитині з її психо-фізичним розвитком, лікуванням, освітою, соціальною адаптацією та інтеграцією в суспільство [45].

Зазначимо, що українське законодавство у цій сфері представлено рядом документів, що визначають основні напрями соціально-педагогічної підтримки дітей з особливостями розвитку (дітей з особливими освітніми потребами) та їхніх батьків, зокрема: «Про деякі питання діяльності центрів соціальних служб» (Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020. № 479.); «Про вищу освіту» (Закон України від 01.07.2014. №1556-VII); «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (Закон України. Редакція від 01.07.2021.); «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах» (Наказ від 31.03.2016. № 318.); «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» (Наказ від 25.04.2008. № 1795); «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017. №765); «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України» (Наказ від 22.05.2018. №509); «Про затвердження примірного положення Про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти» (Наказ від 08.06.2018р. №609); «Про затвердження форм обліку соціальної роботи з сім'ями/особами, які перебувають у складних життєвих обставинах» (Наказ від 13.07.2018); «Про освіту» (Закон України від 05.09.2017. №2145-VIII.); «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти у 2021/2022 н. р.» (Лист МОН від 16.07.2021 № 1/9-363); «Про роботу інклюзивно-ресурсних

центрів» (лист МОН від 16.11.2021.); «Про соціальні послуги» (Закон України від 17.01. 2019. № 2671-VIII); «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (Закон України від 15.01.2009 р. №878-VI).

Велика кількість вчених займались дослідженням різних аспектів сім'ї дитини з особливими потребами. Л. Борщевська, Л. Зіброва, І. Іванова, Т. Комар займались вивченням впливу психологічного клімату в сім'ї на виховання дитини; Є. Савіна, О. Чарова аналізували особливості материнських установок по відношенню до дітей з порушеннями в розвитку; Л. Кислян – проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з особливими потребами; О. Агавелян, О. Комарова, В. Юртайкін розкрили стадії пристосування сім'ї до народження хворої дитини; Л. Гриценко, Т. Ілляшенко, Г. Ком'ячина, І. Осетрова, О. Романенко, Н. Скрипка – психологічні проблеми сімей, які виховують дітей з особливими потребами; М. Певзнер, Е. Мастюкова, І. Мамайчук, Л. Кіреєва наголошували на необхідності наукового вивчення родин, які мають дитину з особливими потребами та на розробці корекційних заходів, що призначені наданню їм допомоги.

Разом з тим, питання соціального супроводу сімей, що виховують дитину з особливими освітніми потребами, висвітлено в наукових джерелах не повною мірою. Увага переважно акцентується на психологічній підтримці батьків (Л. Акатов, К. Глущенко, Т. Бабиніна, А. Обухівська, Л. Рибаківа, Л. Сяба та ін.) та в контексті державної соціальної політики (В. Засенко, А. Колупаєва, Г. Кучер, В. Мельник та ін.), тому за доцільне вважаємо детальніше зупинитися на дослідженні можливостей соціального супроводу означених сімей, який здійснюють фахівці різних служб, зокрема інклюзивно-ресурсних центрів та соціально-психологічних (психологічних) служб закладів освіти [19].

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній педагогічній теорії та практиці, визначені суперечності зумовили вибір теми дипломної роботи магістра: *«Особливості соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами»*.

Об'єкт дослідження – соціальний супровід батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, як технологія надання соціальних послуг.

Предметом дослідження є програма соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

Мета роботи – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність програми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати сутність технології соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.
2. Проналізувати нормативно-правову базу з питань соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами в Україні.
3. Охарактеризувати діяльність соціальних інституцій, які здійснюють соціальний супровід батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.
4. Дослідити співпрацю інклюзивно-ресурсних центрів з батьками, які виховують дитину з особливими освітніми потребами та фахівцями соціально-психологічної служби закладу загальної середньої освіти.
5. Розробити програму соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими потребами.

Методи дослідження:

теоретичні – вивчення й аналіз науково-методичної, психолого-педагогічної літератури для обґрунтування основних теоретичних положень дослідження, визначення специфіки соціального супроводу означеної категорії, аналіз нормативних документів з метою визначення сучасного стану надання даної соціальної послуги;

емпіричні – спостереження, анкетування, опитування;

статистичні – методи математичної статистики для обробки результатів анкетування, аналізу отриманих даних.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що матеріали дипломної роботи магістра можуть бути використані здобувачами вищої освіти при вивченні психології дитини з особливими освітніми потребами,

психодіагностиці тощо; проходженні психологічної та педагогічної практики; вихователями, асистентами вчителя в інклюзивному класі, психологами закладів з інклюзивним та спеціальним навчанням, фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів; в створенні програми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими потребами, яка може бути впроваджена в навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти у різних формах.

Експериментальною базою проведення дослідження є Комунальний заклад "Кіцманський інклюзивно-ресурсний центр» та Мамаївський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів (Кіцманського району, Чернівецької області).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на звітній науковій конференції викладачів, докторантів, аспірантів і здобувачів університету за підсумками науково-дослідної діяльності у 2021 році (1-2 березня 2022 року, м. Кам'янець-Подільський).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю: Актуальні проблеми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з ООП. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Вип. 36. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В, 2022. 170 с.

Дипломна робота магістра складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (87 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи магістра 85 сторінок, з них – 80 сторінок основного тексту.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі магістра зроблені теоретичні узагальнення основних результатів дослідження та представлено практичне розв'язання проблеми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

Результати проведеного дослідження свідчать про ефективність виконання поставлених завдань дослідження, що в свою чергу дає нам підстави для формулювання наступних *висновків*:

1. З'ясовано сутність технології соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами.

У нашому дослідженні під *соціальним супроводом сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами* ми розуміємо засновану на принципах єдності сім'ї та соціальних інститутів індивідуальну технологію надання соціальних послуг спеціалістами інклюзивно-ресурсних центрів, центрів соціальних служб та фахівцями соціально-психологічної служби закладів загальної середньої освіти та закладів дошкільної освіти з метою включення означеної категорії населення у всі соціальні системи та соціальні зв'язки; допомогу у вирішенні проблем сім'ї, пов'язаних із лікуванням, реабілітацією, освітою, соціальною адаптацією та інтеграцію дитини, що має особливі освітні потреби.

2. Проналізовано нормативно-правову базу з питань соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами в Україні.

Зазначимо, що українське законодавство у цій сфері представлено рядом документів, що визначають основні напрями соціально-педагогічної підтримки дітей з особливостями розвитку (дітей з особливими освітніми потребами) та їхніх батьків, зокрема: Постанова КМУ «Про деякі питання діяльності центрів соціальних служб»; ЗУ «Про вищу освіту»; ЗУ «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»; Наказ «Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»; Наказ «Про затвердження

Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах»; Постанова КМУ «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр»; Наказ «Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України»; Наказ «Про затвердження примірного положення Про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти»; ЗУ «Про освіту»; «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти у 2021/2022 н. р.»; «Про роботу інклюзивно-ресурсних центрів; ЗУ «Про соціальні послуги»; ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

3. Охарактеризовано діяльність соціальних інституцій, які здійснюють соціальний супровід батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами. Нами були вивчені можливості соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів та соціально-психологічних служб закладів загальної середньої освіти.

Аналіз нормативно-правових документів, що регулюють діяльність різних соціальних інститутів (інклюзивно-ресурсних центрів та психологічних служб освітніх установ та закладів) дає підстави для наступних висновків: метою соціального супроводу сім'ї, що виховує дитину з особливими освітніми потребами, є її соціальна інклюзія, допомога у формуванні продуктивних внутрішньо-сімейних відносин; допомога дорослим у створенні комфортної для такої дитини сімейної атмосфери; створення умов для активної участі батьків у вихованні та навчанні дитини, підвищенні рівня психічного здоров'я самих батьків (пом'якшення їх психологічної травмованості); поліпшення соціального становища родини (допомога в отриманні соціальних виплат та інших соціальних послуг, допомога у вирішенні проблем сім'ї, пов'язаних із лікуванням, реабілітацією, освітою, соціальною адаптацією та інтеграцією дитини, що має особливі освітні потреби).

4. Досліджено співпрацю інклюзивно-ресурсних центрів з батьками, які виховують дитину з особливими освітніми потребами та фахівцями соціально-психологічної служби закладу загальної середньої освіти.

Розглянуто можливості соціального супроводу сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, фахівцями Комунальної установи Кіцманського інклюзивно-ресурсного центру (Кіцманського району, Чернівецької області). З метою виявлення основних потреб батьків, які виховують дитину з ООП, нами було розроблено анкету. В анкетуванні взяло участь 16 батьків, діти яких мають різні особливі потреби. Відповіді батьків стосовно труднощів виявилися такими: «дитина не слухається, вередує» (50%), «не має бажання вчитись, лінується» (62,5%), «в неї не має друзів» (75%), «вона звикла бути вдома і не хоче виходити на вулицю» (56,25%), «не бачу прогресу у розвитку моєї дитини» (31,25%), «часто агресивно себе поводить і я не розумію чому» (50%) тощо. На питання про труднощі самих батьків, більшість вказали на те, що не вистачає часу на дитину через необхідність роботи (75% опитаних); на втому та іноді розпач, бо не вистачає внутрішніх ресурсів, які б полегшували взаємини батьків та особливих дітей (87,5%), деякі батьки чесно визнають, що часто кричать на дітей, про що потім шкодують (56,25% респондентів).

Було з'ясовано, що саме міжвідомча співпраця у галузі надання допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, є найбільш ефективною. Важлива роль у такій співпраці належить фахівцям соціально-психологічної (психологічної) служби закладів загальної середньої освіти (на прикладі роботи Мамаївського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів (Кіцманського району, Чернівецької області). Нами було адаптовано анкету для педагогів та спеціалістів соціально-психологічної служби закладу освіти, метою якої було виявлення особливостей соціального супроводу батьків, які виховують дитину з ООП в межах професійної діяльності. В опитуванні прийняло участь 23 учасника, серед яких: директор, соціальний педагог, психолог, 7 асистентів вчителів, 13 вчителів-предметників, які працюють в інклюзивних класах. Основне, що нас цікавило – це з якими питаннями звертаються батьки, які

виховують дітей з ООП до педагогів. Педагоги соціально-психологічної служби у свої відповідях зазначають, що більшість батьків звертаються до них за консультацією, здебільшого їх цікавить, яким чином можна покращити навчання дітей (78,3% опитаних); налагодити особистісні стосунки у дитячому колективі (91,3%); 78,3% респондентів вказали на те, що батьків цікавлять психофізіологічні особливості розвитку їхніх дітей, взаємостосунки між батьками і дітьми, на думку 95,7% вчителів, також не менш важливі для сімей, що виховують дітей з ООП; до 82,6% опитаних батьки зверталися за порадою щодо організації дозвілля та занять спортом для своїх дітей.

5. Розроблено та апробовано програму соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами – *«Об'єднані любов'ю»*, яка впроваджувалася протягом 2021-2022 р.

Дана програма розроблена та реалізовувалася у співпраці із фахівцями Комунального закладу «Кіцманський інклюзивно-ресурсний центр» та Мамаївського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів (Кіцманського району, Чернівецької області).

Загалом реалізація програми відбувалася в 3 етапи:

- 1) робота з батьками;
- 2) робота з дітьми;
- 3) робота разом з сім'єю.

Головною метою Програми було забезпечення шляхом реалізації комплексу заходів соціально-педагогічної підтримки сімей та соціальної реабілітації дітей з особливими потребами, поліпшення соціальних умов сімей, мотивування матері (батька) до відновлення соціального потенціалу сім'ї, яка опинилась в складних життєвих обставинах і потребує допомоги, якісних соціальних послуг, що надасть можливість підходу до вирішення соціальних проблем.

Для батьків програма спрямовувалася в більшій мірі на соціально-педагогічну підтримку та створення груп взаємодопомоги для зменшення кількості проблем, що стосуються лікування дитини, оформлення відповідних

документів, оскільки всю необхідну інформацію можуть надати в групах взаємодопомоги матері (батьки), які вже через це пройшли.

Що ж стосується дітей, для них в меті та завданнях програми важливим є соціальна адаптація, робота у взаємодії з іншими дітьми, та найвагомішим є формування у дітей поняття «цінності сім'ї».

Таким чином, підводячи підсумки реалізації програми соціального супроводу батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами – *«Об'єднані любов'ю»* варто зазначити, що в процесі роботи спеціалістів, які взаємодіяли з сім'ями отримали найголовніше – це зворотній зв'язок від сімей, батьки висловлювали свою подяку за пророблену роботу, у дітей спостерігалася позитивна динаміка у налагодженні контакту з однолітками, батьками, а також зацікавленість у навчанні та пізнанні до нового.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні. *Współczesna rodzina jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze : monografiya*. Nizyn : PP Lisenko M.M., 2017. С.55-65.
2. Андрейко Б.В. Несприятливий прогноз розвитку дитини раннього віку як чинник порушення емоційного стану батьків : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.08. Київ, 2018. 248 с.
3. Асистент вчителя у закладі загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання: навчально-методичний посібник / А. А. Колупаєва та ін. Харків: Видавництво «Ранок», 2019. 216 с.
4. Богінська Ю. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки студентів з обмеженими можливостями життєдіяльності у вищих навчальних закладах : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05. Ялта, 2013. 545 с.
5. Бондаренко З. П. Соціально-педагогічна підтримка батьків, які виховують дитину з особливими освітніми потребами. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Київ : Гнозис, 2018. Вип.37-1. Том 6 (74) : Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». С. 122–133.
6. Василенко О. М. Соціально-педагогічні умови адаптації молодших школярів з особливими потребами до навчання в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2010. 20 с.
7. Віщукаєва В. М. Соціальний супровід клієнта : навч. посіб. Одеса, 2017. 322 с.
8. Грабовенко Н. В. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, що виховують дітей з обмеженими фізичними можливостями, в умовах реабілітаційного центру : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2008. 20 с.

9. Денисюк О. М. Професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів та фахівців соціальної сфери до здійснення соціально-педагогічної підтримки батьків, які виховують дітей з інвалідністю. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2016. № 1. С. 173–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2016_1_33
10. Державний стандарт супроводу під час інклюзивного навчання. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/516/>
11. Дефектологічний словник : Навч. посіб. / За ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К. : «МП Леся», 2011. 528 с.
12. Дмитрієва І. В. Командна взаємодія фахівців у процесі індивідуального супроводу дитини в умовах інклюзивного навчання. Актуальні питання корекційної освіти. 2016. Вип. 7. Том 1. С. 90–98.
13. Довідник для педагогічних працівників і батьків, які виховують дітей з особливими освітніми потребами / авт. кол.; за заг ред. О. В. Царькової. Мелітополь : Люкс, 2019. 183 с.
14. Душка А. Л. Психоемоційні стани батьків дітей з психофізіологічними відхиленнями: концептуалізація, діагностика і корекція : автореф. дис. ... д. психол. н.: спец. 19.00.08. Київ Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, 2016. 44 с.
15. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / Укладачі Н. В. Заєркова, А. О. Трейтяк. К., 2016. 68 с.
16. Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації. Досвід. Перспективи. Результати : спеціалізований тренінг для працівників освітньої сфери. БФ Порошенка, 2017. 98 с.
17. Інклюзивне навчання. Статистичні данні. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/inklyuzivne-navchannya/statistichnidani>
18. Журавель Т.В., Кияниця З.П. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми). Київ : Обнова Компані, 2017. 352 с.

19. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання й виховання*. 2014. №3. С. 20-29.

20. Звенігородська Ю.О. Соціальний супровід сімей, які виховують дитину з особливими освітніми потребами [Текст] : кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр / Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. 91 с. URL : <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/12459>

21. Зверева І. Д., Кузьмінський В. О., Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальний супровід сімей, що опинились у складних життєвих обставинах : методичний посібник. Київ : ДЦССДМ, 2007. 84 с.

22. Калініченко І. О. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. Запоріжжя, 2018. URL: <https://vseosvita.ua/library/psihologo-pedagogicnij-suprovid-ditej-z-osoblivimi-potrebam-i-v-umovah-inkluzivnogo-navcanna-61048.html>

23. Капська А. Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей / А. Й. Капська, І. В. Пеша. К. : Центр учбової літератури, 2012. 231 с.

24. Колодна Н.А. Соціально-педагогічний супровід дітей з глибокими порушеннями зору в умовах навчально-реабілітаційного центру: дис. ... канд. пед. наук. : спец. 13.00.03. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2020. 241 с.

25. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л.О. Савчук, К. : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.

26. Колупаєва А. А. Освітнє реформування : методологічні та стратегічні виміри освіти дітей з особливими потребами. *Особлива дитина : навчання і виховання*. № 1 (85). 2018. С. 7-13.

27. Коляденко С. М. Семантичний та методологічний аналіз поняття «соціально-педагогічний супровід». *Науковий часопис НПУ імені М. П.*

Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2010. № 17(1). С. 110-118.

28. Компанець Н. М., Луценко І. В. Навчально-методичний посібник «Моделювання індивідуального розвитку дитини з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного ДНЗ». К. : 2017. С. 66.

29. Костєва Т. Б. Практичний досвід здійснення соціального супроводу сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях [Електронний ресурс] / Т. Б. Костєва // Наукова праця. Педагогіка Випуск 279. Том 291. 2017. URL: [file:///C:/Users/asus/Downloads/132384-284637-1-SM%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/asus/Downloads/132384-284637-1-SM%20(1).pdf).

30. Кучер Г. М. Деякі питання про організацію надання соціальних послуг в об'єднаній територіальній громаді. Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери: матеріали Всеукр. наук.-метод. сем. 27 квіт. 2017 р. Умань, 2017. С. 95-97.

31. Кучер Г.М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади : дис. канд. пед. наук.13.00.05. Умань. 2019. 301 с.

32. Лещій Н. П. Професійна підготовка майбутніх фахівців до роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку в умовах інклюзивної освіти. Актуальні питання корекційної освіти. 2012. Вип. 3. С. 156–164.

33. Лузан А.В. Технології соціального супроводу неповних сімей [Текст] : магістер. робота / Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2020. 86 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/10162>

34. Луценко І. В. Організаційно-педагогічні умови діяльності асистента вчителя в інклюзивному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. Київ, 2017. 22 с.

35. Малишевська І. А. Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : дис. ... д. пед. н. : 13.00.03. Київ, 2018. 542 с.

36. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі : дис... докт. пед. наук за спеціальністю 13.00.03 / Інститут

спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2019. 614 с.

37. Матвеева Н. Інклюзивна освіта в Україні : соціально-педагогічний аспект. Освітній простір України. 2017. № 11. С. 180-187.

38. Мельник В. П. Соціально-правовий статус осіб з інвалідністю у системі державного соціального захисту. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2017. № 2 (16). С. 1-18.

39. Мельник С. Законодавчо-нормативне забезпечення державної соціальної політики щодо інвалідів. Україна: аспекти праці. 2010. № 6. С. 16-20.

40. Миронова С. П. Інклюзивна освіта : теорія та практика : Навч.-метод. посіб. / за заг. ред. С. П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. 192 с.

41. Миронова С.П. Робота фахівців з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами // Актуальні питання корекційної освіти. Збірник наукових праць. URL: <http://aqce.com.ua/vipusk-n9-2017/mironova-sp-robot-fahivciv-z-simjami-jaki-vihovujut-ditej-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.html>

42. Мирошніченко Н. О. Соціально-педагогічні умови інтегрування молоді з функціональними обмеженнями в сучасне середовище : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2008. 23 с.

43. Ніколаєва В.І. Державне управління розвитком системи соціальної роботи в умовах транзитивного суспільства: дис. ... докт. наук з держ. управл. : 25.00.02 – механізми державного управління. Маріуполь, 2021. 589 с.

44. Оксенюк О. Соціальний супровід сім'ї дитини з особливими потребами // Social Work and Education, Vol. 5, No. 1., 2018. С. 38-46. DOI:10.25128/2520-6230.18.1.4

45. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навч.-метод. посіб. / За заг. ред. М.А. Порошенко та ін. Київ, 2018. 252с.

46. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: Монографія / За ред. В. Г. Кременя, Т. Левовицького, В. О. Огнев'юка, С. О. Сисоєвої. К. : Едельвейс, 2013. 460 с.

47. Першко Г. О. Підготовка соціальних педагогів до інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку у середовище загальноосвітнього навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 283 с.

48. Петрочко Ж. В. Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / ред. О. В. Безпалько. Київ : Академвидав, 2013. С. 151-165.

49. Подкоритова Л. О. Зміст психологічної роботи з батьками дітей з особливими освітніми потребами. Теорія і практика сучасної психології. 2020. №1. Т. 2. С. 125-129.

50. Портал ІРЦ. URL : <https://ircenter.gov.ua/>

51. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 06.09.2018 № 2541-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii>

52. Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг : Закон України від 23.05.2017 №2053-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii>.

53. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : закон України від 16.11.2000 №2109-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2109-14/ed20120221>

54. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : наказ МОН України від 05.09.2011 р. № 561. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>.

55. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.2017. №765. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>

56. Про затвердження примірного положення «Про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти» : Наказ від 08.06.2018 р. №609. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-prokomandu->

psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimipotrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti

57. Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах»: Наказ від 25.04.2008. № 1795. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08#Text>

58. Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї : Закон України від 07.09.2016 року № 1490-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1490-19>.

59. Про реабілітацію інвалідів в Україні : Закон України від 06.10.2005 р. № 2961-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>.

60. Про роботу інклюзивно-ресурсних центрів: лист МОН від 16.11.2021. URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzyvne-navchannya/2021/11/18/Lyst.MON-16.11.2021-1.19832-21-Pro.rob.inklyuz-resurs.tsentriv.pdf>

61. Про соціальні послуги : Закон України від 19.06.2003 р. № 966-IV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua>.

62. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 15.01.2009 р. №878-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

63. Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю : наказ МОН України від 02.12.2005 р. № 691. URL: http://www.uazakon.com/documents/date_9o/pg_izwdow.htm

64. Психологічний супровід інклюзивної освіти: [метод. рек] / автор. кол. за заг. ред. А. Г. Обухівська. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 92 с.

65. Путівник для батьків дітей з особливими освітніми потребами : навч.-метод. посіб. / ред. А. А. Колупаєва. Київ : Літопис-XX, 2010. 255 с.

66. Рассказова О. І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти: теорія та технологія : монографія. Харків : ФОП Шейніна О. В., 2012. 468 с.

67. Рассказова О. І. Соціально-педагогічна підтримка сімей учнів з проблемами здоров'я в умовах інклюзивного навчання : від теорії до методики. Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка : Педагогіка, 2015. Вип. 4. С. 174-180.

68. Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук : колективна монографія (2-е вид.). / під ред. Кап拉克 В.Г. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2022. 194 с.

69. Роль сім'ї у вихованні дітей з особливими потребами. URL: <https://sites.google.com/site/inkluzivnenavcannavukraieni/home/1-1-proces-stanovlenna-inkluziie-ta-inkluzivnogo-navcanna/osnovi-inkluzivnoie-osviti/rol-sim-ie-u-vihovanni-ditej-z-osoblivimi-potrebami>

70. Соловйова Т. Г. Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Запоріжжя, 2009. 253 с.

71. Софій Н. З. Організаційно-педагогічні умови інтегрованого супроводу учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Київ, 2017. 20 с.

72. Соціально-реабілітаційні і навчальні програми в роботі інклюзивно-ресурсних центрів із сім'єю : [метод. рек.] / Т. В. Жук, О. Г. Задорожня, А. В.Замша, Т. Д. Ілляшенко, Т. М. Костенко, А. Г. Обухівська, Г. В. Якимчук за ред. А. Г. Обухівської. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 208 с.

73. Столярик О., Семигіна Т. Сімейноцентричний підхід до підтримки родин, які виховують дітей з ментальними порушеннями / Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук : колективна монографія (2-е вид.). / під ред. Кап拉克 В.Г. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2022. С. 85-97

74. Технології психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в освітньому просторі : навч.-метод. посіб. / уклад. Т. Скрипник. Київ : Пляда, 2015. 56 с.
75. Тимошко Г. М. Організація діяльності державних і спеціалізованих служб: навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.
76. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників. Хартія ЄЕС від 9 груд. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044#Text
77. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05 / Державний заклад «Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, Старобільськ, 2016. 570 с.
78. Чечко Т.М. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку в дошкільних навчальних закладах. : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Київ, 2018. 353 с.
79. Чорогорська А. Закон про соціальні послуги: переваги та ризики нової редакції. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12066>
80. Чупахіна С. В. Формування готовності майбутніх учителів до використання інформаційних технологій (ІТ) в інклюзивному навчанні учнів з особливими освітніми потребами : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2021. 500с.
81. Шульженко Д. І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей із аутизмом : Монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с.
82. Як організувати інноваційні соціальні послуги для дітей з особливими потребами. Моделі та документи. Рання інтеграція та інклюзивне навчання / Савченко О. О. та ін. Київ : ЛДЛ, 2007. 256 с.
83. Ben Yehuda S., Leyser Y., Last U. Teacher educational beliefs and sociometric status of special educational needs (SEN) in inclusive classrooms. *International Journal of Inclusive Education*. 2010. Vol. 14. Iss. 1. P. 17–34.

84. Deris Aaron. Social Supports Among Parents of Children Recently Diagnosed with Autism: Comparisons between Mothers and Fathers : dissertation Doctor of Philosophy in The Department of Special Education and Habilitative Services. New Orleans, 2005. 163 p. URL: <https://scholarworks.uno.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1360&context=td>.

85. Deppeler J., Loreman T., Smith R. Inclusive pedagogy across the curriculum. International perspectives on inclusive education / Florian L. (Eds.). Bingley, U.K. : Emerald Group Publishing, 2015.

86. Federation for children with special needs. Massachusetts Family, School, and Community Partnership Fundamentals. URL: https://fcsn.org/facet1_og/fundamentals/.

87. Ferguson Gail. Including children with disabilities in mainstream education: An exploration of the challenges and considerations for parents and primary school teachers : Masters Dissertation. Dublin, 2014. 109 p. URL: <https://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.ua/&httpsredir=1&article=1076&context=aaschssldis>.

88. Gulliver Katherine. Parents perceptions of social inclusion for children with Williams Syndrome : Masters Dissertation. Oslo, 2016. 99 p. URL: <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/54671/KGulliver-Thesispdf.pdf?sequence=1>.